

Zbigniew Dziemianko

Edukacja obywatelska żołnierzy w Wojsku Polskim w okresie dwudziestolecia międzywojennego

Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa nr 3, 133-139

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Zbigniew DZIEMIANKO

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa z siedzibą w Poznaniu

EDUKACJA OBYWATELSKA OBYWATELSTWA W WOJSKU POLSKIM W OKRESIE DWUDZIESTOLECIA MIĘDZYWOJENNEGO

Głównym zadaniem sił zbrojnych jest zapewnienie państwu i społeczeństwu bezpieczeństwa. Realizacja tego celu wymaga odpowiedniego przygotowania obywateli nie tylko w sferze szkolenia bojowego, ale także w zakresie edukacji obywatelskiej, której celem jest obywatel.

Znaczenie terminu edukacja było w przeszłości różnorodne. Jedni kojarzyli go z wykształceniem, inni natomiast z wychowaniem. Obecnie upowszechniło się szerokie rozumienie tego terminu, oznaczające ogólny proces edukacyjnych i wychowawczych, obejmujący wieloaspektowe oddziaływanie na między pokolenie oraz szeroko pojmowane społeczeństwo.

Edukacja obywatelska to (...) *działalność kształceniowa i wychowawcza, realizowana w formie edukacji ustawicznej, której podstawowym zadaniem wychowania jest wdrażanie do pełnienia funkcji obywatelskich oraz zapoznanie z obowiązkami i prawami wyznaczonymi ustawodawstwem państwowym, podkreślając wagę przejścia od postrzegania świata z perspektywy prywatnej i lokalnej do myślenia kategoriami całego społeczeństwa i państwa.*¹

Edukacja obywatelska obejmuje zarówno oddziaływanie o charakterze aksjologicznym, zmierzające do kształtowania uczuci i postaw społecznych, obywatelskich i patriotycznych, jak i przygotowanie do działań praktycznych, związanych z funkcjonowaniem obywatela w państwie, a także jego udziałem w życiu społecznym, opartym na demokratycznych zasadach prawnych.

Tak rozumiana edukacja obywatelska obejmuje oddziaływanie o charakterze kształceniowym, zmierzające do kształtowania instrumentalnej sfery osobowości człowieka, związanej z posiadaniem wiedzy i umiejętności oraz oddziaływanie o charakterze wychowawczym, zmierzające do kształtowania wolicjonalno-emocjonalnej sfery osobowości, związanej z przekonaniami, postawami, poglądami i ideami oraz szeroko pojętą działalnością kulturalno-ogólnospołeczną.

Do celów edukacji obywatelskiej w wojsku należy zaliczyć:

- wyposażenie obywateli w wiedzę obywatelską, pozwalającą łatwiej zrozumieć istotę procesów społecznych zachodzących w państwie, zasady jego funkcjonowania oraz sens praw i obowiązków obywatelskich;
- kształtowanie uczuci i rozwijanie postaw prospołecznych, obywatelskich i patriotycznych, stosunku do władzy i państwa, odpowiedzialności za państwo;
- przygotowanie do praktycznego działania i funkcjonowania jako obywatela w państwie, jego udziału w życiu społecznym opartym na demokratycznych zasadach prawnych;
- rozwijanie i umacnianie tradycji narodowych i tożsamości narodowej;
- zapoznanie z symbolami narodowymi, państwowymi, wojskowymi i religijnymi i uczenie szacunku do nich;

¹ *Leksykon PWN. Pedagogika. Warszawa 2000, s. 55*

- formowanie indywidualnych i grupowych wartości wiadomości ojczysto-obywatela;
- integrowanie środowiska wojskowego wokół nadrzędnych interesów narodu i państwa;
- poznawanie i doskonalenie wiedzy humanistycznej, zwłaszcza w dziedzinie wiedzy o państwie i stosunków międzynarodowych, historycznej, pedagogicznej, socjologicznej i prawnej;
- kształtowanie osobowości dorosłego człowieka, ojczysto-obywatela;
- rozwijanie zdolności empatycznych wynikających z poczucia wspólnoty i wartości ludzkich, jak również samodzielności myślenia, potrzeb samokształcenia i samorealizacji;
- kształtowanie i doskonalenie kompetencji społecznych dowódców.²

Polska po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku stanęła wobec wielu problemów. Do jednych z najważniejszych zadań tego okresu należało zorganizowanie i wyposażenie powstałych oddziałów Wojska Polskiego. Tworzenie armii było trudne nie tylko dlatego, że brakowało w niej wszystkiego: uzbrojenia, amunicji, mundurów, wyżywienia, węgla, ale również dlatego, że budując armię należało dążyć do zniesienia różnic. 7 grudnia 1918 r. J. Piłsudski wydał rozkaz o jednolitości sił zbrojnych, w którym pisał między innymi: *wszyscy dowódcy winni z całym taktem, ale też stanowczo wprowadzić w swoich oddziałach jednolity duch, usuwać wszelkie przejawy odrębnego patriotyzmu poszczególnych oddziałów lub jednostek, który przynosi im z ich przeszłości.*³

Do wiadomości I wojny światowej wykazały one znaczenie edukacji obywatelskiej, nie tylko samych żołnierzy, ale także całego społeczeństwa. Dlatego wskazywano, że *ojczysto-nowoczesny, prócz przygotowania fachowego, musi być przysposobiony do wojny od strony moralnej. Powinien być obywatelem, który wie, jak dla państwa pracować w czasie pokoju, który rozumie, dlaczego jest jego obowiązkiem walczyć i umierać za kraj.*⁴

W odrodzonym Wojsku Polskim dużą wagę położyła na edukację obywatelską żołnierzy. Spełniała ona bardzo ważną rolę w umacnianiu wartości moralnych i bojowych wojska. We własnym wychowaniu żołnierzy Naczelny Wódz Józef Piłsudski upatrywał czynnik decydujący o sile armii, uważając, że *podstawą armii jest dusza prostego żołnierza. Dopóki dusza ta jest silna, armia wytrzyma dół i niedół. Dobrym oficerem jest ten, który w duszy umie wpoić hart, by ona nawet w smutnych kolejach wojny, niepowodzeniach i porażkach nie zajmowała się.*⁵

W okresie walk, w latach 1918-1921 edukacja obywatelska w Wojsku Polskim prowadziły etatowy aparat oświatowy liczący ponad 1500 pracowników. Ponadto każdy dowódca miał obowiązek osobistego uczestnictwa w realizacji zadań oświatowo-wychowawczych. Po zakończeniu działań wojennych i po przejściu armii na stopień pokojowy rozwinęła się etatowa pioniera oświatowa. Prowadzenie edukacji obywatelskiej spadło na oficerów, a zwłaszcza dowódców pododdziałów, którzy nie mieli, w tym celu, przygotowania fachowego. 21 lipca 1919 roku Sejm uchwalił

² J. Tomiński: *Postulowany model edukacji obywatelskiej w wojsku*. W: M. Kaliszski (red.): *Edukacja obywatelska żołnierzy. Nowy kształt, nowe wyzwania*. Warszawa 2005, s. 27-28

³ J. Garlicki: *Drugiej Rzeczypospolitej początki*. Wrocław 1996, s. 58

⁴ L. Wyszczelski: *Społeczność i obronność w Polsce (1918-1939)*. Toruń 2007, s. 35

⁵ J. Odziemkowski: *Armia i społeczność II Rzeczypospolitej*. Warszawa 1996, s. 10-11

ustaw o przymusowym nauczaniu w Wojsku Polskim,⁶ której głównym celem było umacnianie morale żołnierzy dla podnoszenia ich ducha bojowego oraz zwalczanie analfabetyzmu wśród żołnierzy. Obok nauki pisania i czytania, żołnierze mieli posiadać wiedzę potrzebną do umiętnego i wiadomego wypełniania obowiązków żołnierskich i obywatelskich.

Realizacja ustawy nakazującej przymusowe nauczanie analfabetów w czasie odbywania służby byłą czynniejszą napotykała wiele przeszkód. Przede wszystkim wojsko nie posiadało odpowiedniej liczby wykwalifikowanych kadr, zwłaszcza i na początku lat dwudziestych liczba analfabetów i półanalfabetów oceniano na około 6 mln, a ich stan w jednostkach wcielających rekrutów z kresów wschodnich sięgał nawet 90%.⁷

Walka z analfabetyzmem przekraczała możliwości Wojska Polskiego. Nie udało się zrealizować w pełni hasła *Skąd żołnierz wychodzi z wojska nie pozostanie analfabet*, ale armia konsekwentnie dążyła do ograniczenia analfabetyzmu w społeczeństwie i osiągnęła duże sukcesy na tym polu. Równolegle w żołnierskich szkołach nauczania początkowego prowadzono wychowanie żołnierza i obywatela. Nauczanie początkowe prowadzone było na szczeblu kompanii i realizowane przez oficerów tego pododdziału. Zajęcia odbywały się w wymiarze 2 godzin tygodniowo. Program nauczania początkowego podzielony był na trzy okresy, obejmujące po pół roku. Zakwalifikowanie na poszczególne stopnie było uzależnione od wiedzy żołnierzy. Pierwszy obejmował analfabetów. Na pozostających kwalifikowani byli półanalfabeci i żołnierze bez ukończenia pierwszego stopnia szkoły powszechnej.⁸

Cele i programy edukacji obywatelskiej ulegały w okresie międzywojennym zmianom nie tylko ze względu na zakres wykształcenia i wiedzy poborowych, ale także ze względu na zmieniającą się sytuację międzynarodową. Edukacja obywatelska miała rozwijać i utrwalać w żołnierzu-obywatelu poczucie miłości ojczyzny i przywiązanie do własnego państwa. Zarówno w pierwszej połowie lat dwudziestych jak i po przewrocie majowym nacisk położony był bardziej na budowanie wartości państwowych niż narodowych. Nadzającym celem edukacji obywatelskiej było kształtowanie poczucia odpowiedzialności i zdolności poświęcenia wobec państwa. Armia polska mocno podkreślała potrzebę dbania o wartości etyczne i moralne.

Pierwszym podręcznikiem w zakresie edukacji obywatelskiej żołnierzy była książka napisana przez majora Sztabu Generalnego Mariana Porwita, wydana w 1923 i 1927 r. *Nauka o powinnościach żołnierza*, w której autor uwiadomił żołnierza o:

- ich rolę jako żołnierza obywatela;
- dlaczego szkoli się do wojny i jak powinien być wyszkolony;
- dlaczego wykonuje rozkazy, jak powinni je wykonywać, co mają robić gdy brak jest rozkazu lub jest on niewykonalny;
- jak mają zachowywać się w służbie i jak żyć honorowo;
- jakie mają obowiązki wobec kolegów.

⁶ Dziennik Praw Państwa Polskiego+, 1919, Nr 63, poz. 373

⁷ J. Kłak: *Naród pod bronią. Społeczeństwo w programie polskiej polityki wojskowej 1918-1939*. Wrocław 1998, s. 134

⁸ L. Wystrzelski: *Działalność oświatowo-wychowawcza w Wojsku Polskim w latach 1918-1939*. Warszawa 1995, s. 73

⁹ M. Porwit: *Nauka o powinnościach żołnierza*. Warszawa 1927, s. 14-15

Autor poprzez cykl odpowiednio dobranych pogadanek: Powożanie stanu ożnierskiego; Ojczyzna; O miż ci ojczyzny; ożnierska miż ojczyzny i wierno ożnierska; Honor w ogóle i honor ożnierski; Honorowa sż ba; ycie honorowe; Wewn trzna siż wojska; Posższe stwo; Przeż ony i podwżadny; Karno w sż -bie; Dzielny ożnierz; Wytwanie; Kole e stwo; Poż enie prawne ożnierza; O przysi dze wojskowej, chociaż w ożnierzach rozbudzi miż do ojczyzny, poczucie wi zów krwi, u wiadomi obowi zek wierno ci i lojalno ci dla Rzeczypospolitej, a tak e rozbudzi poczucie wżasnej warto ci, jako czżowieka, które to poczucie jest pobudk do innych cnót ożnierskich.

Na przeżmie lat dwudziestych i trzydziestych okre lono model wychowania obywatelskiego. W maju 1931 roku Ministerstwo Spraw Wojskowych wydaż Instrukcj o pracy o wiatowo-wychowawczej w wojsku. Instrukcja uporz dkoważ caż sfer dziażalno ci o wiatowo-wychowawczej. Dokonano podziażu dotychczasowych zada wchodz cych w zakres dziażalno ci o wiatowo-wychowawczej na prac o wiatowo-kulturaln i wychowawcz . Praca o wiatowo-kulturalna zostaż uznana za istotn cz wyszkolenia. Celem tej pracy byż ksztazenie i hartowanie ducha ożnierskiego b d cego podstaw wojska. Sposobem na osi gni cie tego celu byż: wychowanie obywatelskie szeregowych, wszczepianie w nich zasad moralnych, zaprawienie do ofiarnej sż by dla pa stwa bez wzgl du na narodowo i wyznanie, uodpornienie przeciw wrogiej propagandzie, urabianie psychiki w kierunku gotowo ci bojowej, danie podstaw wiedzy ogólnej, potrzebnej do sprawniejszego speżniania obowi zków ożnierskich, a niezbdnej do dalszego samoksztażenia si , wreszcie oddziażywanie kulturalne.

Formami pracy o wiatowo-kulturalnej byż: ożnierskie szkoży pocz tkowe, pogadanki wychowawcze, biblioteki i czytelnictwo, doksztażcane ogólne i zawodowe, dziażalno kulturalna, a w niej: obchody i uroczysto ci, sDomy ożnierza+i wietlice, kasyna podoficerskie, teatry ożnierskie, chóry i zespoży muzyczne, kina, radio, wycieczki. Odpowiedzialno za poziom tej dziażalno ci ponosili dowódcy wszystkich szczebli.

W my I instrukcji pogadanki wychowawcze uznano za najwa niejszy dziaż pracy o wiatowej w wojsku. Prowadzono je ze wszystkimi szeregowcami na szczeblu kompanii, szwadronu, baterii i równorz dnych, bez wzgl du na przydziaż ich do poszczególnych stopni ożnierskiej szkoży pocz tkowej. Pogadanki miaż obowi zek prowadzi dowódca pododdziażu, poniewa najlepiej byż zorientowany w potrzebach wychowawczych swego pododdziażu, znażdokładnie psychik i ducha wszystkich podkomendnych oraz posiadaż takie stanowisko sż bowe, które zapewniaż najwi ksz skuteczno wychowawcz . Wyj tkowo, za zgod dowódcy batalionu pogadanki wychowawcze mógyprzewodzi inny oficer.

Pogadanki podzielono na trzy grupy tematyczne: wiadomo ci o pa stwie polskim; wiadomo ci o wojnie i wojsku narodowym, wiadomo ci o obowi zkach i prawach ożnierza i obywatela. Poza wymienionymi grupami tematycznymi, w miar posiadanego czasu zalecano omówienie nast puj cych tematów: praca i obowi zki obywatela w samorz dzie; praktyczne wskazówki skżadania oszcz dno ci, zacigania po yczek; jak korzysta z poczty; jak korzysta z kolei; praktyczne wskazówki podatkowe; praktyczne wskazówki s dowe; praktyczne wskazówki o obowi zkach szkolnych; w jakich sprawach nale y si zwraca do starosty.

Program nauczania w ożnierskiej szkole nauczania pocz tkowego przewidyważ 150 godzin dla stopnia pierwszego, w tym 75 godzin z j zyka polskiego,

30 godzin matematyki, 20 godzin wiadomości o państwie polskim, 10 godzin wiadomości o wojnie i wojsku narodowym i 15 godzin wiadomości o prawach i obowiązkach obywatelskich. Z wyjątkiem języka polskiego i matematyki pozostają przedmioty zaliczone zostały do pogadanek wychowawczych i prowadzone były w jednakowym wymiarze godzin na wszystkich trzech stopniach nauczania. Na stopniu drugim i trzecim przeznaczono po 120 godzin (po 45 na język polski i po 30 godzin na matematyk).

Instrukcja określa także metody prowadzenia zajęć oraz literaturę. Zalecano jako literaturę do prowadzenia zajęć podręcznik ppłk. dypl. Stanisława Sosabowskiego *Wychowanie obywatela - obywatela*, zawierając wskazówki metodyczne i szczegółowo opracowany materiał do każdej pogadanki oraz prace ppłk. dypl. M. Porwita *Nauka o państwie* i *Wychowanie obywatela*.

Dość ciekawym jest jak najlepszemu prowadzeniu zajęć w ramach pogadanek w 1932 roku ppłk. dypl. Stanisław Sosabowski wydaje drugą część swojego podręcznika *Wychowanie obywatela - obywatela*. W przedmowie do 34 tematów pogadanek z podręcznika *Wychowanie obywatela - obywatela* dodaje materiały pomocnicze w postaci przedmów. Na uwagę zasługuje fakt dużej ilości przedmów do poszczególnych tematów oraz dokładne omówienie treści każdego przedmowa. I tak np. do zajęć na temat: co to jest państwo polskie przygotowano 10 przedmów; geografii fizycznej państwa polskiego - 40 sztuk; jak powstało państwo polskie - 44 sztuk; higiena w życiu obywatela - 75 sztuk.¹⁰

W połowie lat trzydziestych za główny cel działalności oświatowo-wychowawczej przyjęto kształtowanie podstawowych postaw obywatelskich obywateli. Cel ten był podporządkowany biegnącej polityce państwa. Drugim nie mniej ważnym zadaniem było uodpornienie obywateli na oddziaływanie wrogiej propagandy. Dążono do inspirowania obywateli, aby doskonalili rzemiosło wojskowe. Znacznie mniej uwagi przywiązywano do edukacji obywateli. Spadała ranga walki z analfabetyzmem, chociaż jeszcze wiosną 1939 roku do obywatelskich szkół nauczania poczynkowego uczęszczało 20064 obywateli. Zachęcano do czynnego uczestnictwa w imprezach kulturalnych. Stało to najważniejszym zadaniem w wychowaniu obywateli, natomiast działalność oświatowa, a przede wszystkim kulturalna była przesunięta na dalszy plan.

W programach nauczania w ramach obywatelskich szkół nauczania poczynkowego nastąpiła znaczna zmiana. Zmniejszono liczbę godzin przeznaczonych na przedmioty podstawowe (język polski, matematyka) po to, by zwolnić czas na przedmioty bezpośrednio związane z wychowaniem, a szczególnie związane z urabianiem ideologicznemu. Stało to coraz bardziej widoczny przerost treści wychowawczych nad edukacyjnymi.¹¹ W 1936 roku wiceminister spraw wojskowych gen. bryg. Janusz Głuchowski poleca wprowadzić w życie działalność oświatowo-wiadomościową w oddziałach **nauk obywatelskich** na podstawie zbioru tematów do pogadanek wydanego przez Wojskowy Instytut Naukowo-Oświatowy. Celem tej nauki było systematyczne kształtowanie psychiki obywatela w kierunku dla państwa pożądanym. Ponadto miały one przyczynić się do wzmocnienia ducha obywatelskiego.

¹⁰ S. Sosabowski: *Wychowanie obywatela - obywatela - przedmowa*. Warszawa 1932

¹¹ L. Wyszczelski: *Działalność oświatowo-wychowawcza w Wojsku Polskim w latach 1918-1939*. Warszawa 1995, s. 98

go oraz u wiadomienia i zrozumienia zjawisk życia obywatelskiego i państwowego.¹²

Zadaniem nauki obywatelskiej w wojsku było:

- utrwalił w pamięci żołnierzy najważniejsze momenty z dziejów Polski ze szczególnym uwzględnieniem walk o niepodległość Państwa Polskiego pod dowództwem Marszałka Józefa Piłsudskiego;
- u wiadomych żołnierzy wskazał i znaczenie Państwa dla rozwoju życia zbiorowego narodu i ogółu obywateli;
- dał obraz mi dzynarodowego i mi dzypaństwowego położenia Polski oraz wykazał znaczenie Sił Zbrojnych i konieczność przygotowania całego narodu do obrony Państwa;
- zaznajomił żołnierzy z najważniejszymi funkcjami Państwa, jego organów i zrzeszeń społecznych;
- zapoznał żołnierzy z obrazem Polski współczesnej pod względem obszaru, granic, ukształtowania powierzchni, zjawisk klimatycznych, bogactw, stosunków ludnościowych, struktury gospodarczej, zawodowej i kulturalnej (stan rzeczywisty, potrzeby i dotychczasowy dorobek);
- u wiadomych żołnierzy wskazał rolę, jaką odegrał powinien obywatel i poszczególne grupy w utrwalaniu dobrobytu i potęgę niepodległego Państwa;
- wykazał znaczenie i rolę wojska w życiu pojedynczego obywatela i Państwa;
- u wiadomych żołnierzy wskazał obowiązek zwalczania komunizmu i wszelkiej innej działalności podważającej spójność wewnątrz Państwa i jego powagę na zewnątrz;
- wykazał dziejotwórczą rolę Marszałka Józefa Piłsudskiego i przyswoił żołnierzom-obywatelom jego wskazania wychowawcze.

Realizując wymienione zadania przygotowano 64 tematy pogadarek. Wszystkie pogadanki opracowano według jednolitego schematu. Każda pogadanka zawierała cel (myśl przewodnią), uwagi metodyczne dla prowadzącego, rozwinięcie poszczególnych głównych tez pogadanki w formie zwartych streszczeń, na podstawie których wykładowca-instruktor mógł prowadzić zajęcia. Do każdej pogadanki dołączano wykaz literatury związanej z tematem pogadanki.

Każda pogadanka stanowiła samodzielny cykl zarówno co do tematu jak i metody. Zalecano prowadzić pogadanki według kolejności ich numeracji, jednak wykładowca miał prawo realizować poszczególne tematy w zależności od potrzeb programowo-wychowawczych danego pododdziału, czy też aktualnych wydarzeń i okoliczności, związanych z życiem wojskowym i państwowym.

Większość tematów nawiązywała do zasad funkcjonowania państwa. Dotyczyła istoty i zadań państwa, a szczególnie państwa polskiego, oraz relacji między nim a obywatelem. Zajęcia z nauki obywatelskiej miały również dostarczyć żołnierzowi rozległej wiedzy dotyczącej spraw współczesnych II Rzeczypospolitej, począwszy od jej położenia, przebiegu granic, ukształtowania powierzchni, krain geograficznych, klimatu, fauny i flory, bogactw naturalnych, po informacje o liczbie ludności czy strukturze narodowościowej. Dbało o zaznajomienie żołnierzy ze sprawami emigracji polskiej, kładąc nacisk nie tylko na przekazywanie danych i jej rozmieszczeniu, ale również organizacji oraz związkach z macierzą.

¹² *Nauka obywatelska (tematy do pogadarek)*. Warszawa 1936

Największy nacisk położył na zasadach ustrojowych państwa i organizacji władzy. Były to pogadanki: obywatel i państwo polskie; co to jest państwo polskie; jakie zadania spełnia państwo polskie; Rzeczypospolita Polska; Prezydent Rzeczypospolitej; izby ustawodawcze (sejm i senat); rząd Rzeczypospolitej Polskiej; administracja państwowa; co powinien wiedzieć obywatel o samorządzie. Dużą wagę przykładano do szeroko rozumianej edukacji ekonomicznej obywatela. Miała to być wiedza przydatna po ukończeniu służby wojskowej. Były to tematy związane ze strukturą gospodarczą kraju; specyfiką polskiego handlu wewnętrznego i zagranicznego. Starano się wyjaśnić szkolonym takim pojęciom jak budżet, równowaga budżetowa, inflacja, kapitał. Omawiano problematykę związaną z rolnictwem, rzemiosłem i przemysłem. Przekazywano wiedzę z zakresu funkcjonowania spółdzielni, warsztatów rzemieślniczych, reformy rolnej i melioracji gruntów.

W programie nauki obywatelskiej szczególne miejsce zajmowała problematyka związana z walkami o odzyskanie niepodległości w okresie I wojny światowej i walk o granice państwa polskiego. Wykładowców instruowano, iż my I przewodni przy tej tematyce powinno być wiadomościem obywateli, że niepodległość państwowej nie otrzymaliśmy za darmo lecz została ona zdobyta hartem ducha Wodza Narodu Józefa Piłsudskiego i okupiona ofiarą krwi najlepszych synów Polski. Zalecano eksponowanie roli Legionów Polskich Józefa Piłsudskiego w odzyskaniu niepodległości.

Warto zauważyć i Wojsko Polskie w okresie międzywojennym kształtowało wzorce oparte na podstawach wzajemnego poszanowania, obecnie już często zapomniane. Uczono obywatela zasad honoru, współzawodnictwa zbiorowego, właściwego stosunku do pracy zawodowej i społecznej oraz mienia publicznego.

O skuteczności prowadzonych zajęć w ramach nauki obywatelskiej w Wojsku Polskim w okresie międzywojennym może świadczyć postawa polskiego obywatela we wrześniu 1939 oraz społeczność państwa polskiego podczas II wojny światowej.